

MÁS ALLÁ DE LA CAPITAL DEL REINO

La Germanía y el territorio valenciano: de Xàtiva a Orihuela

VNIVERSITAT
DE VALÈNCIA

MÁS ALLÁ DE LA CAPITAL DEL REINO

La Germanía y el territorio valenciano: de Xàtiva a Orihuela

EDITA:
Vicerectorat de Projectió Territorial i
Societat. Universitat de València

COLABORA:
Facultat de Geografia i Història.
Universitat de València

FINANCIA:
Caixa Popular

COORDINADOR ACADÈMIC:
Pablo Pérez García
Universitat de València

AUTORES:
Juan Antonio Barrio Barrio
Francesc-Joan Monjó i Dalmau
Josep Lluís Santonja
Rosa Seser Pérez
Vicent Terol i Reig

IDEA ORIGINAL Y PRODUCCIÓN:
Vicerectorat de Projectió Territorial i
Societat. Jorge Hermosilla Pla

DISEÑO Y MAQUETACIÓN:
Victoria Lorenzo Plumed
*Unitat de Suport al Vicerectorat de Projectió
Territorial i Societat*

Impreso en España.

ISBN: 978-84-9133-448-4 (papel)

ISBN: 978-84-9133-449-1 (PDF)

DEPÓSITO LEGAL: V-489-2022

© de esta edición: Universitat de València,
2022.

© de los textos: los autores.

© de las imágenes: los propietarios.

Índice

Presentación	7
M ^a VICENTA MESTRE ESCRIVÀ	
<i>Rectora de la Universitat de València</i>	
Introducción	9
PABLO PÉREZ GARCÍA	
<i>Universitat de València</i>	
La ciutat de Xàtiva i la seua àrea d'influència.	15
Els inicis d'una revolta i el final d'una guerra	
VICENT TEROL I REIG	
<i>Universitat de València</i>	
La Germania a Ontinyent. Una aproximació sociològica	67
VICENT TEROL I REIG	
<i>Universitat de València</i>	
La Germania en las Marinas	119
ROSA SESER PÉREZ	
<i>Arxiu Municipal de Dénia</i>	
FRANCESC- JOAN MONJO I DALMAU	
<i>Universitat d'Alacant</i>	
VICENT TEROL I REIG	
<i>Universitat de València</i>	
La Germania als voltants d'Alcoi	167
JOSEP LLUÍS SANTONJA	
<i>Arxiu Municipal d'Alcoi</i>	

La Germania a la ciutat d'Alacant i a l'Alacantí	223
VICENT TEROL I REIG	
<i>Universitat de València</i>	
La Germania a Elx i el Baix Vinalopó	331
VICENT TEROL I REIG	
<i>Universitat de València</i>	
"Todo por el Rey". Antecedentes, causas y desarrollo de la Alemania en la ciudad de Orihuela	447
JUAN ANTONIO BARRIO BARRIO	
<i>Universidad de Alicante</i>	
Bibliografía	487

Presentación

El reinado de Carlos I en el antiguo Reino de València se inició tras un período histórico de revueltas ciudadanas, la Germanía (1520-1522), cuyo quinto centenario celebramos en la Universitat de València, que fue fundada en 1499.

La historiografía tradicional se ha centrado, principalmente, en los sucesos acontecidos en la capital del que fue Reino de Valencia, y ha abordado solo puntualmente las circunstancias de la revuelta en el resto de nuestro territorio.

Con motivo de este aniversario, la Universitat de València, que se ha caracterizado tanto por su proyección internacional como por su importante aplicación a nuestro territorio y sociedad, destaca las particularidades y elementos diferenciadores de las Germanías a lo largo de nuestro territorio.

En el capítulo que tienen sus manos se aborda la revuelta en las ciudades de Alacant, Elx, Ontinyent y Xàtiva, en las comarcas de las Marinas, L'Alacantí y el Baix Vinalopó, así como en el entorno de Alcoi. En definitiva, un recorrido por las comarcas valencianas desde Xàtiva hasta Orihuela.

Esta obra supone un esfuerzo sin precedentes que reúne a un conjunto de autores vinculados a universidades públicas valencianas, en una iniciativa coordinada desde la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de València.

Es este prólogo la ocasión para expresar el agradecimiento a los autores y, en particular, al profesor Pablo Pérez García por la coordinación de esta relevante obra, que contribuirá a una mejor comprensión de esos acontecimientos históricos trascendentes.

Una obra que es fruto de la colaboración de la Universitat de València con diversas Administraciones Locales con las que nuestra institución mantiene estrechas relaciones de cooperación académica, científica y cultural, para contribuir al desarrollo de nuestro territorio y sociedad.

Mª VICENTA MESTRE ESCRIVÀ
Rectora de la Universitat de València

Introducción

La segunda entrega del libro *Más allá de la capital del reino* constituye la culminación del proyecto más ambicioso de cuantos han pretendido avivar la memoria de la Germanía (1519-1522) y promover su estudio mediante la investigación y la reflexión. Las catorce contribuciones de la obra completa –precedidas de un amplio estudio introductorio– me han facilitado el reencuentro con viejos amigos y me han permitido colaborar con investigadores a los que no tenía el placer de conocer, pero que han demostrado un tesón y un rigor profesional que no necesito subrayar, puesto que ahora están a la vista de todos. Quisimos –y así se ha cumplido– que esta no fuera una obra hecha en, desde y por la *Universitat de València*. Estábamos persuadidos de que nuestros colegas de las universidades *Jaume I* de Castellón y de Alicante, y diferentes especialistas de reconocido prestigio, podían y debían colaborar con nosotros en la empresa. Ha sido un honor coordinar sus esfuerzos y contrastar sus puntos de vista y su interpretación de un fenómeno –las *Germanías*: llegados a este punto resulta obligado utilizar el plural– que ha demostrado poseer, como imaginábamos, caracteres propios en cada una de las poblaciones y comarcas en las que hemos fijado nuestra atención. Estos catorce no eran los únicos ámbitos territoriales que había en nuestra agenda. Por diferentes motivos que no vienen al caso, no hemos podido contar con colaboraciones que habían sido solicitadas y que, finalmente, no pudieron ser atendidas. Quisiera pensar que, lejos de constituir un vacío irreparable, tales ausencias acabarán empujando hacia los archivos a estudiosos e investigadores en un futuro no muy lejano. Así me consta, de hecho.

Desde el año 2019, la *Universitat de València* y su *Facultat de Geografia i Història* han venido promoviendo actividades conmemorativas –reuniones científicas, audiovisuales, exposiciones, etc.– del quinto centenario de la Germanía. Así lo han hecho también otras entidades, instituciones culturales y publicaciones periódicas, como las revistas *Saó*, *El Temps*, *L'IO* y de *Filologia Valenciana*. Quienes ostentan la más

alta representación política de la comunidad autónoma y de la ciudad de Valencia, sin embargo, han preferido ponerse de perfil, dando a entender que la memoria de la Germanía les era completamente indiferente. De ahí, pues, que la satisfacción que manifestaba en el párrafo anterior deba ahora transformarse en censura de quienes no tenían derecho alguno a hurtar a los valencianos un mayor y un mejor conocimiento de su pasado y de su historia. Lo he expresado en diferentes ocasiones, pero no quiero dejar de insistir en ello. Los historiadores no hemos echado de menos su contribución, habitualmente cicatera, para llevar a cabo nuestro trabajo y el cumplimiento de nuestras obligaciones profesionales. Sin embargo, muchos de los documentos que atesoraban información inédita sobre el conflicto agermanado hubieran requerido un programa de restauración, recuperación, transcripción y, tal vez, de edición. El estado de una parte de la documentación histórica valenciana de comienzos del XVI roza lo irreparable. Habría sido suficiente que conmemoración de la Germanía se hubiera traducido en una pequeña partida presupuestaria, sostenida en el tiempo, destinada a recuperar parte de lo que ya podemos dar prácticamente por perdido. La Generalitat, el Ayuntamiento y la Diputación de Valencia, incluso, habrían podido unir sus fuerzas para reunir este pequeño fondo. Pero no ha sido así y conviene que quede constancia de ello.

El primer volumen de la obra que hoy llega a su meta, subtítulo *La Germanía y el territorio valenciano: del Maestrazgo a la Safor*, apareció el pasado año, coincidiendo con quingentésimo aniversario de la guerra que enfrentó a los agermanados contra los caballeros y las tropas del virrey Diego Hurtado de Mendoza. El segundo, *La Germanía y el territorio valenciano: de Xàtiva a Orihuela*, se publica mientras se cumplen quinientos años de la resistencia armada que mantuvo en vilo a las fuerzas vivas del reino hasta la definitiva capitulación de Xàtiva y Alzira a finales del año 1522. La primera parte de la obra abarcaba siete grandes espacios. En el Maestrazgo, Morella y Peñíscola, la problemática agermanada fue presentada por el profesor Javier Hernández Ruano como la culminación de una conflictividad antiseñorial e interurbana de raíces medievales. El profesor Aparici Martí se ocupó de los peculiares rasgos de la Germanía en cinco grandes poblaciones de la Plana: Vila-real, Borriana, Castellón, Onda y Nules. Yo mismo analicé la virulencia social alcanzada por la protesta agermanada en Sagunto y los gravísimos enfrentamientos armados que tuvieron lugar en el Camp de Morvedre. Los profesores Albert Ferrer y Joan Iborra abordaron el movimiento agermanado en las poblaciones del norte y del sur de la Huerta de Valencia, sin olvidar el influjo de los acontecimientos capitalinos, pero tratando de enfatizar en todo momento los rasgos más sobresalientes de estos dos espacios comarcales, abigarrados y complejos. Los historiadores Santiago Barberá y Juan José Ruiz estudiaron el caso de la Serranía, Alpuente y el vizcondado de Chelva, recogiendo con detalle el impacto arquitectónico y patrimonial del conflicto tras el incendio del palacio de los Ladrón de Vilanova. La profesora Sandra Bernabeu se ocupó de una de las grandes poblaciones agermanadas del reino donde la resistencia se mantuvo durante más largo tiempo, Alzira, así como de la perturbación social y militar en las dos Riberas. Por último, el profesor Francisco Pons Fuster, autor de una importante monografía sobre la Gandía agermanada, presentó en el volumen una cuidada síntesis tanto sobre la influencia de los exiliados gandienses en la radicalización del movimiento agermanado, cuanto sobre el impacto de la Germanía en la comarca de la Safor.

En las páginas de la entrega anterior pudimos comprobar cómo la Germanía, desde Morella a Gandía, había sacado a la luz de una forma dramática y, en ocasiones, sangrienta, enfrentamientos entre poblaciones, conflictos faccionales y reivindicaciones antiseñoriales que venían arrastrándose desde hacía décadas, pero se habían agravado durante la larga interinidad política –algo más de un trienio– provocada por el fallecimiento del rey Fernando el Católico (1516), a duras penas cerrada con el acatamiento de los Fueros por Carlos I de Habsburgo como sucesor de su abuelo (1520). Tales contradicciones y enfrentamientos no fueron el eco más o menos sordo de la crisis capitalina. Los acontecimientos posteriores tampoco constituyeron el reflejo de los vaivenes sociales y políticos en el *cap i casal*. Aunque ninguna de las grandes síntesis históricas sobre la Germanía –García Cárcel, Duran o Vallés– lo había destacado suficientemente, ni tampoco abordado de manera pormenorizada, las problemáticas y polémicas de todas estas comarcas han resultado ser perfectamente características y, por tanto, deben ser diferenciadas de lo acontecido en la capital del reino.

En esta segunda parte, titulada *Más allá de la capital del reino. La Germanía y el territorio valenciano: de Xàtiva a Orihuela*, hemos contado con cinco reconocidos especialistas: los archiveros y destacados historiadores Rosa Seser y Josep Lluís Santonja, y los doctores Francesc J. Monjo, Vicent Terol y Juan Antonio Barrio. Todos ellos nos ofrecen en este libro un amplio panorama de la Germanía en las comarcas centrales y meridionales del antiguo reino de Valencia, desde Xàtiva, capital de la antigua *Governació dellà lo riu Xúquer*, hasta el núcleo principal de la Vega Baja del Segura y centro político de la *Governació foral de Oriola*. Tres ciudades (Xàtiva, Alicante y Orihuela), dos villas reales (Ontinyent y Alcoi), la capital de los dominios señoriales de los Cárdenas en Valencia (Elx) y el corazón del gran señorío de los Sandoval en tierras valencianas (Dénia), centro, a su vez, de una de las comarcas (la/s Marina/s) de mayor implantación mudéjar del reino, configuran el contenido de este volumen. Distribuidos en siete grandes capítulos, los estudios aquí reunidos abordan de manera exhaustiva el devenir de la Germanía en los núcleos urbanos que acabamos de mencionar, sin por ello descuidar un territorio complejo densamente poblado por comunidades cristianas y mudéjares. Fue precisamente en esta porción de la geografía valenciana donde la Germanía alcanzó sus mayores éxitos militares, donde la persecución de la minoría mudéjar fue más virulenta y donde la resistencia frente a las tropas del rey y la nobleza mantuvo su carácter ofensivo hasta finales del año 1522. Aunque la trayectoria del movimiento agermanado en Xàtiva, Ontinyent, Alcoi y Orihuela era conocida gracias a algunos trabajos pioneros –algunos de ellos, obra de nuestros colaboradores– eran muy poco cuanto se sabía de la Germanía en las Marinas, en Elx o en Alicante. De aquí, pues, la importancia de un volumen como el que ahora se publica, continuación del anterior y, al mismo tiempo, aproximación circunstanciada a las peculiaridades del conflicto agermanado en un área geográfica, cuyos agregados territoriales apenas habían merecido la atención de los estudios generales sobre la Germanía, generalmente centrada en la proyección de los acontecimientos capitalinos.

Contemplada en su conjunto, esta segunda parte del libro que la *Universitat de València* ha dedicado a la Germanía presenta, pues, síntesis actualizadas sobre Xàtiva, Ontinyent, Alcoi y Orihuela, y aportaciones novedosas sobre las dos Marinas, Alicante y Elx. Agradezco muy sinceramente a todos los autores su esfuerzo y su compromiso con un proyecto que, sin su dedicación e inteligencia, no hubiera conseguido alcanzar el nivel que este conjunto de estudios posee. Aun así, mucho más que una aportación significativa al conocimiento histórico –que, sin duda, lo es– esta obra ha pretendido renovar el interés de los estudiosos por la Germanía. Nuestros autores han demostrado que la documentación todavía inédita es abundante, que las interpretaciones generales no siempre han prestado la debida atención a los escenarios locales y que la investigación todavía no ha dicho su última palabra. De momento continúan su curso estudios y proyectos editoriales, como los de los doctores Iborra sobre la Huerta Sur y Terol sobre la gobernación foral de Xàtiva. Parece, asimismo, inminente la publicación de la tesis doctoral, titulada *Guerras plebeyas. Luchas políticas en la Germanía (1519-1522)*, de la profesora bonaerense Mariana V. Parma. Algunos trabajos e investigaciones han tenido que interrumpirse por falta de apoyo y de financiación –como la transcripción y estudio del proceso contra Jeroni Soriano que estaba llevando a cabo César Martínez Camarena– pero otros continúan adelante y pronto verán la luz. Me agradaría que con la Germanía sucediese lo contrario de lo que ha acontecido con otras conmemoraciones donde sí ha sonado la fanfarria, que se desvanecen después de haber hecho mucho ruido. En la medida de nuestras fuerzas, discreta y cotidianamente, trataremos de continuar profundizando en el conocimiento del conflicto agermanado y procuraremos animar a nuestros colegas y estudiantes a que nos acompañen por este camino.

PABLO PÉREZ GARCÍA
Universitat de València
Coordinador de la obra

XATIVA

cl

SANTA

Vista de Xàtiva

Anton van den Wyngaerde, 1563. [fragmento]

En Ciudades del Siglo de Oro. Las vistas españolas de Anton Wyngaerde

LA CIUTAT DE XÀTIVA I LA SEUA ÀREA D'INFLUÈNCIA. ELS INICIS D'UNA REVOLTA I EL FINAL D'UNA GUERRA

VICENT TEROL I REIG
Universitat de València

XÀTIVA, CENTRE D'UN TERRITORI COMPLEX

La ciutat de Xàtiva era la capital d'un territori, la governació, delimitat pel Xúquer, al nord; l'antiga frontera meridional o línia Biar-Bussot, al sud; a llevant, la mar i a ponent, Castella.¹ Amb una extensió aproximada de 4.750 km², suposava una quarta part del territori del regne. Des d'una visió centralista, s'hi farà referència a aquest districte amb la fórmula *dellà lo riu de Xúquer*. Tot i això, els documents emanats de la pròpia lloctinència de Xàtiva la denominen com *deçà lo riu de Xúquer*. Una qüestió de perspectives, evidentment. Tanmateix, la denominació més habitual i col·loquial del *lloctinent de portant-veus de general governador* i de la lloctinència eren les de *governació de Xàtiva* i *governador*. Farem ús d'aquestes denominacions, tot i que el terme *sotsgovernació de Xàtiva*, potser siga més precís, encara que literàriament més compromés.

El realenc agrupava poc més del 41 % dels habitants del regne mentre que les terres que estaven en mans de la noblesa senyorial i de l'Església comprenien un 59 % de la població total, dels quals un 12 % corresponia a la població de les

---

¹ Una anàlisi global del territori en el capítol introductori de la nostra tesi doctoral, lliurat a la descripció de la governació foral de Xàtiva: V. Terol. *Un regne sense cavallers? La Germania a la sotsgovernació de Xàtiva*, tesi doctoral, València: Universitat de València, 2002, pàg. 13-70. Una síntesi en V. Terol. «Xàtiva i les Muntanyes. La governació foral de Xàtiva en vespres de la Germania», en *Cinc-cents anys del convent de la Consolació. Un homenatge a Lorenzo Hernández Guardiola. Actes de les XII Jornades d'Art i Història Xàtiva 2020*, Xàtiva, 2021, pp. 67-91.

terres de l'Església.² Aquesta proporció s'inverteix a la governació de Xàtiva, on s'hi constata el predomini demogràfic del reialenc, que concentrava més de la meitat de la població, amb unes magnituds que s'acostaven al 55 %.

Xàtiva i les Muntanyes

Aquest binomi alça acta de la percepció centralista, des de la capital valenciana, d'aquesta part del país. Un espai conformat per la ciutat de Xàtiva, amb el seu terme particular i el general, i el seu hinterland, el territori de la governació. És, evidentment, una simplificació que òbvia la façana litoral, una part del que llavors es denominava *la Marina del regne*. A hores d'ara el topònim ha pres un sentit més restrictiu i serveix per denominar les comarques de la Marina Alta i de la Marina Baixa; però llavors el terme servia per descriure aquesta estreta faixa costanera i marítima del nostre país que abastava, més o manco, una extensa àrea de la costa des de València fins a Alacant. Era també una àrea prou més despoblada del que ho és en l'actualitat, per la inseguretat i el perill que suposava l'amenaça permanent de les incursions dels pirates del nord d'Àfrica. A més a més, es tractava d'una extensa franja costanera esguitada de marjals i aiguamolls en la qual les poblacions s'endinsaven en terra per motius defensius i les poques situades en la costa havien estat o serien fortificades. Per descomptat que ací la pesca i comerç marítim es complementaven i es confonien molt sovint amb l'exercici del corsarisme i de la pirateria.

Figura 1. La governació foral de Xàtiva (Francesc Torres i Faus)

² E. Guinot. «Senyoriu i reialenc al País Valencià a les darreries de l'època medieval», en *Lluís de Santàngel i el seu temps. Congrés Internacional*. València, 1992, pp. 183-204.

La governació de Xàtiva era la segona zona o regió més poblada del regne de València a principis del segle XVI i, a més, la segona amb major densitat de població. Per això mateix era previsible que Xàtiva se situarà en l'epicentre dels fenòmens socials i polítics: el protagonisme de la ciutat és inqüestionable. La jerarquia urbana sobre el territori estava ben delimitada i la ciutat exercia una influència intensa, directament sobre els llocs del seu terme particular i de viles properes com ara Aiora, Énguera, Montesa o Moixent. En un segon esglaó trobem diversos centres secundaris, grans viles que actuaven al seu torn sobre una àrea del territori: Ontinyent respecte a la Vall d'Albaida, Biar i la Foia de Castalla; Alcoi i Cocentaina sobre la foia de Castalla també, Xixona i la Vila Joiosa; Gandia sobre Oliva i la Safor, Dénia sobre la Marina Alta i Xàbia.

Taula 1. Jerarquia urbana: Xàtiva i la seua governació

Xàtiva			
1. Llocs del terme	2. Viles (governació)	3. Centres secundaris (governació)	
I'Olleria	Aiora		Albaida
Benigànim	Énguera	<u>Ontinyent</u>	Biar
Montaverner	Montesa		Bocairent
Castelló de Xàtiva	Moixent		Castalla
Canals		<u>Alcoi</u>	La Vila Joiosa
		<u>Cocentaina</u>	Xixona
		<u>Gandia</u>	Oliva
		<u>Dénia</u>	Xàbia

La ciutat, centre polític i econòmic

S'ha descrit la Xàtiva de temps dels Borja com la ciutat dels donzells i dels eclesiàstics, fent-se ressò de dos dels seus trets més definitoris i característics.³ Una ciutat amb una respectable població en el seu nucli urbà i en el seu terme, que havia acollit una jueria mitjana fins 1492 i amb la moreria més important de tot el regne. Unes dècades després, en vespres de la revolta agermanada, era una societat complexa, dinàmica i plural en tots els aspectes: religiosos, culturals, econòmics i socials.

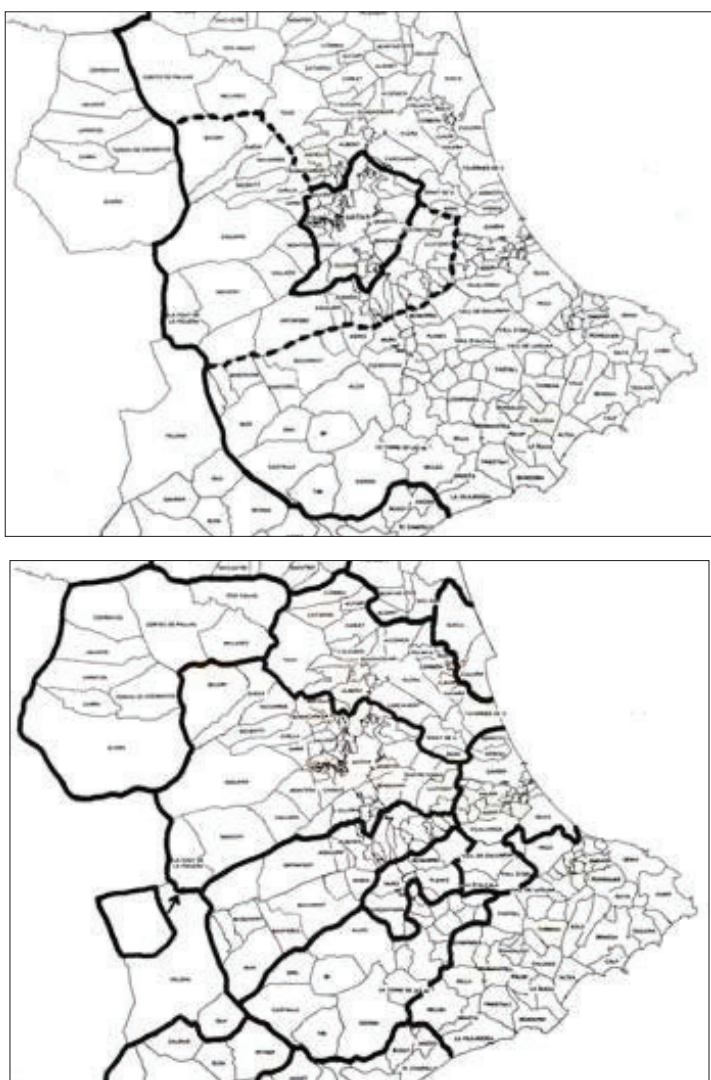
El rang i la importància de la ciutat guarda relació amb un cert determinisme geogràfic: conseqüència en bona mesura de la seua ubicació, en l'eixida natural de les planes litorals valencianes a la *Meseta* castellana. Ho constatem ja des de temps del ibers, quan *Saiti* era la capital de la Contestània. Xàtiva era, i encara és, un nus de comunicacions de rellevància.⁴ Les característiques de l'orografia valenciana –el nostre és un país obert a la mar generosament i tancat o marcat per les muntanyes

³ V. Pons Alós. «La ciudad de los donceles y de los eclesiásticos», en M. González Baldoví-V. Pons Alós (coord.). *El hogar de los Borja*. València, 2001, pp. 51-72.

⁴ V.M. Rosselló Verger. *Geografía del País Valencià*. València, 1995, pp. 278-293 i 497-503. J. Piqueras Haba. «El terme i la governació de Xàtiva entorn del 1500. Administració, poblament, comunicacions i producció», en M. González Baldoví; V. Pons Alós (coord.). *Xàtiva, Els Borja. Una projecció europea*. Xàtiva, 1995, vol. I, pp. 141-148.

que ens separen de la Meseta i de la Vall de l'Ebre– expliquen la importància del corredor Xàtiva-Almansa, transcendental per al comerç (i per a l'aprovisionament del blat) de la *Meseta* castellana, junt a la via secundària Ontinyent-Almansa, també molt activa en aquests moments. Xàtiva servia de nus de connexió de les dos grans unitats que presenta el litoral valencià: septentrional i central l'un, meridional l'altre. Això explica també la importància de la ciutat de Xàtiva com a centre d'intercanvi comercial de primer ordre: mercat de productes importats castellans i centre de contractació de les exportacions valencianes a Castella per via terrestre.

Figura 2. Dalt, *Terme general (línia discontinua) i particular (línia contínua) de la ciutat de Xàtiva*. Baix, *Els quarts fiscals de la Diputació del General o Generalitat foral*. (Francesc Torres i Faus)

Gaudia des de mitjan segle XIII de privilegis per a celebrar mercat setmanal i una de les fires més concorregudes del país.⁵ A més, s'havia dotat d'infraestructures urbanes per tal d'acollir ambdues convocatòries: àmplies places entorn de les quals hi havia hostals i almodins on emmagatzemar les mercaderies.⁶ La fira de Xàtiva, especialitzada en el bestiar, era una de les més importants de la Corona d'Aragó. La fabricació de paper i l'especialització en la manufactura del lli i del cànem seran activitats destacades durant el segle XV, tot i que en el segle XVI entraran en declivi i deixaran pas al conreu de la morera i a la manufactura de la seda.

Les funcions urbanes de Xàtiva com a centre administratiu, de caràcter civil i eclesiàstic, i centre de contractació i redistribució comercial de les comarques meridionals muntanyenques i litorals era un factor d'atracció especialment de preveres i de xicoteta noblesa, però també dels elements socials en ascens, en els seus peculiars *cursus honorum*: notaris, juristes, mercaders, etc. Les dades d'immigració a la ciutat en el període 1500-1549 se'n fan ressò: el 45 per cent dels immigrants procedeixen de les comarques veïnes, seguida per un 11 de la resta del regne, un 8 per cent de la Corona de Castella, un 6 per cent de la ciutat de València i un 4 d'Aragó.⁷ Es beneficiaven de la transformació social operada en la ciutat des de finals del segle XIV, que marcarà àmplies possibilitat d'ascens per a la classe dels ciutadans de la ciutat i per als elements més destacats de les oligarquies de les comarques de la governació. Molts d'aquests llinatges i individus, el cas més notori i conegut dels quals són els Borja, arribaran a la condició nobiliària durant el segle XV i conformaran el notable percentatge de nobles que residiran a la ciutat. Les vies d'ascens eren l'exercici de l'art de notaria, de la jurisprudència i el clientelisme polític i religiós. Aquesta transformació i la tendència al creixement es reflecteix quantitativament: dels vint o vint-i-set nobles que residien a Xàtiva durant el Quatre-cents, es passa als setanta de 1510, o als poc més de cent que en cita Viciàna. Es tracta d'una noblesa jerarquitzada, en la base de la qual predominen els donzells i generosos.

L'anàlisi del cens de 1510 i dels registres del maridatge i coronatge de 1528⁸ ens permeten una aproximació sociològica a la distribució professional i a la realitat social de la ciutat de Xàtiva. Malgrat la destacada activitat comercial és incontestable una realitat marcadament agrícola que evidencia el predomini dels llauradors i camperols: dos de cada tres xativins ho són. Una realitat molt propera a la que presentava també Oriola en aquells moments, quan l'activitat agrícola també tenia un pes molt remarcable fins i tot en la cosmopolita capital del regne. És evident que aquest gran grup oculta una jerarquia interna molt marcada, amb situacions individuals que anirien des dels grans emfiteutes i grans propietaris

⁵ C. Sarthou Carreres. *Datos para la historia de Játiva*, Xàtiva, 1932-1934, vol. 2º, pp. 95-97.

⁶ A. Boluda Perucho. «De Medina Sateba a Xàtiva foral», en *Xàtiva història brev*. Ontinyent, 1997, pp. 66-101, especialment pp. 92-94.

⁷ V. Pons Alòs. «La societat de Xàtiva en l'època dels Borja», en M. González Baldoví-V. Pons Alòs (coord.). *Xàtiva, Els Borja. Una projecció europea*. Xàtiva, 1995, vol. I, pp. 165-188, especialment pp. 180-181.

⁸ El seu tractament, respectivament en: J. Alonso i Llorca-A. Boluda i Perucho. «Espai i treball a la Xàtiva de principis del segle XVI», *Xàtiva, Fira d'Agost*, Xàtiva, 1992, pp. 95-102; R. García Càrcel. «El censo de 1510 y la población valenciana de la primera mitad del siglo XVI», en *Saitabi*, XXVI (1976), pp. 180-183.

fins als parcers i als bracers, amb nul o ínfim accés a la propietat de la terra. En la mateixa línia sospitem que aquesta xifra oculta la majoria dels responsables de la comercialització de les collites de morera, lli i cànem, fruits i hortalisses, bona part de les quals eren comercialitzades en el mercat castellà.

Figura 3. Vista de Xàtiva. Anton van den Wyngaerde (1563)

Crida l’atenció el percentatge dedicat a les activitats manufactureres, extremadament baix, amb només un 10 %. Tot i això, s’hi observa una tendència a la simplificació que contrasta amb la diversificació del Quatre-cents, amb menor pes específic del sector paperer i tèxtil del lli i cànem. Aquest fenomen s’ha d’explicar, en la nostra opinió, no sols pels signes inequívocs i incipients d’una tendència a la ruralització, també per la incidència d’una certa *vertebració* regional que anirà consolidant-se amb el temps: l’existència a la mateixa governació de diverses especialitzacions. De totes elles s’han de remarcar les diverses fases del procés tèxtil de la manufactura de la llana a l’àrea d’Ontinyent-Cocentaina-Alcoi i les poblacions de la serra de Mariola i altres activitats, com ara la terrisseria a Biar, Castelló de Rugat, Vilallonga i Vallada.

Taula 2. Distribució socio-professional a Xàtiva (nucli urbà, 1510)⁹

GRUP SOCIAL	INDIVIDUS	%
Llauradors	701	66’0
Artesans	109	10’0
Noblesa	91	8’3
Clergat	65	6’0
Artistes (notaris, juristes, metges, cirurgians i apotecaris)	51	5’2
Abastiment	13	1,1
Altres	47	4’4
Total	1.077	100

⁹ Elaboració pròpia a partir de J. Alonso i Llorca–A. Boluda i Perucho. «Espai i treball...», pp. 95-102.

Altres trets que reflecteixen una dinàmica plenament urbana és la remarcable proporció de nobles –més d'un 8 %– i el pes del clergat i dels professionals del dret, amb un 6 i un 5 i escaig per cent respectivament.

Les dades del maridatge i del coronatge de 1528 ens permeten matissar una mica més, tot i que ara sobre un univers de 1.799 focs, és a dir la xifra agregada del nucli urbà i dels llocs reialencs de cristians del terme particular. Destaca el percentatge de pobres, molt significatiu, amb poc més del 14 per cent, sobre el de contribuents, un 80 per cent en xifres redones. D'altra banda els percentatges de nobles, 3'6 per cent, i el del clergat, 2'8 per cent, no reflecteixen la realitat del nucli urbà, atesa la major homogeneïtat social als llocs reialencs del terme particular. En qualsevol cas constatem que en aquest moment, la ciutat d'Alacant ja ha superat Xàtiva, en xifres absolutes i relatives, com a segon pol d'atracció de la noblesa. Al llarg del segle XVI la noblesa local de Xàtiva esdevindrà un grup de clans de llinatges de generosos de segona fila amb molt de protagonisme en el conjunt del país, en contrast amb la centúria precedent.¹⁰ De tota manera, el seu lideratge com a lloc de residència de la xicoteta noblesa respecte a les viles més importants de la governació és encara indiscutible, respecte a Alcoi, Cocentaina, Dénia, Gandia i Ontinyent.

LA GERMANIA XATIVINA

La Germania és sense cap dubte un dels episodis més remarcables i alhora dramàtics de la història de Xàtiva. El seu protagonisme és inqüestionable: se situarà en l'epicentre dels fenòmens socials i polítics viscuts en aquest moment pel Poble Valencià. Va ser un dels escenaris principals de la revolta, sobretot en el moment final de la guerra, quan junt a Alzira resistiren un any sencer. Llavors tenen lloc fenòmens de gran rellevància i projecció com ara el mil·lenarisme encobertista. Malgrat això, l'etapa inicial és, tal volta, un dels aspectes més interessants de la revolta agermanada a la ciutat de Xàtiva des d'una perspectiva general, de conjunt. És també un dels més desconeguts encara. De manera semblant, l'etapa final de la guerra, la continuació de la resistència a la ciutat i a la vila d'Alzira, ha estat contemplada quasi sempre com una mena de manifestació epigònica, insubstancial i d'escassa entitat. Per això mateix, el coneixement de les circumstàncies de la capitulació final en desembre de 1522 presenta encara molts déficits i encara hi ha molts aspectes als quals caldrà prestar major atenció i estudiar en profunditat. Per tot això, ens centrarem en aquests dos moments d'enorme rellevància i d'especial interès no només en l'escenari local, també per a l'estudi de conjunt i la comprensió de la revolta agermanada en la seua globalitat.¹¹

Tot i això, caldrà explicar perquè la resistència es va allargar encara un any a Xàtiva (i també a Alzira) enmig de la volatilitat de la situació en el marc de la

¹⁰ V. Pons Alòs. «La societat de Xàtiva ...», p. 180.

¹¹ Revisem i ampliem substancialment el tractament donat a aquests dos moments de la revolta en la nostra tesi doctoral, llegida en 2002, capítols 3 i 4. N'últimem l'edició d'una part significativa, àmpliament revisada, a hores d'ara, que citarem com *Un regne sense cavallers? La Germania a la governació de Xàtiva* (en premsa).

continuació de la guerra i segons l'evolució i el signe intrínsecament variable de la dinàmica bèl·lica. Amb moments ben compromesos per a l'exèrcit del virrei, com ara en l'estiu de 1522, el moment de major feblesa militar d'Hurtado de Mendoza. L'extrema debilitat el va forçar a fortificar-se al castell de Montesa i, amb les arque reials exhaustes, només va poder contemplar, impotent, com els agermanats rebels de Xàtiva i Alzira havien pres la iniciativa i algunes de les seues incursions arribaven, fins i tot, a les portes de la capital del regne. Més de cinc-cents soldats i algunes tropes de cavalleria del virrei havien desertat i se n'havien passat als agermanats. Això va facilitar que molts partidaris de la Germania d'altres poblacions de tot el país es decidiren a prendre de nou les armes i passaren a reforçar les insurrectes Xàtiva i Alzira. Llavors molts agermanats d'arreu del regne veien renàixer les esperances, frustrades pel decurs del conflicte, d'una expectativa real d'èxit.

Som de l'opinió que l'explicació d'aquest comportament irredempt es fonamenta en l'estiu de 1521, quan el lideratge de la cúpula dirigent agermanada de la capital, acovardida i esbalaïda davant les conseqüències i el caos desfermat per la victòria de Gandia, farà fallida i el moviment agermanat començarà un irreversible procés de dissolució interna. La dimissió de la junta dels Tretze de la capital (30-VII-1521)¹² era conseqüència directa de l'èxit de les milícies i dels líders militars agermanats a Gandia (25-VII-1521) i el daltabaix subsegüent en tota la meitat sud del regne. Paradoxalment, els èxits militars agermanats, amb la presa del castell de Xàtiva i la victòria a Gandia, havien fet saltar pels aires la cohesió interna del moviment agermanat. S'iniciava un imparable procés de descomposició que posava en evidència les febleses estructurals i les fractures internes del moviment agermanat.

Serà llavors quan la ciutat de Xàtiva prendrà el relleu de la capital i esdevindrà el centre neuràlgic del moviment agermanat, la veritable *capital* de la Germania, una circumstància que la historiografia, com sempre excessivament focalitzada en el Cap i casal, no ha posat en valor ni ha destacat com haguera estat adient. Les evidències en agost de 1521 eren clares: les possibilitats d'èxit en la guerra es veien fatalment llastades per una notable absència de disciplina, de lideratge i de coordinació agermanades. La falta d'un comandament militar eficient i centralitzat es va fer ara més evident encara. La falta d'una direcció política dinàmica i resolutiva també. L'absència de Vicent Peris i les seues tropes, per la fatal errada estratègica de la incursió per la Marina serà responsable en bona mesura de la desfeta militar de la Germania a Oriola (30-VIII-1521). La dimissió de la junta dels Tretze de la capital havia provocat un buit quasi irreparable, una oportunitat fallida que va malbaratar la gestió dels Tretze de València durant els mesos anteriors sobre el conjunt dels partidaris del moviment agermanat de tot el regne. El Cap i casal que havia estat bressol de la Germania i l'havia encapçalat amb determinació, ara que arribava el moment determinant la deixava a la deriva, a la seua sort.

Heus ací que Xàtiva havia aconseguit mobilitzar un exèrcit de socors després de les notícies alarmants que arribaven de les comarques del sud, amb la capitulació d'Elx (12-VIII-1521) i la d'Alacant, pocs dies després. La situació d'Oriola, la segona ciutat del regne pel seu rang i tercera població per importància demogràfica, era

¹² M. Vicianà. *Libro quarto de la crónica de la ínclita y coronada ciudad de València y de su reino*. València, 2005, p. 347.

desesperada: amenaçada per la projecció de d'un exèrcit castellà comandat pel marquès de los Vélez. A la petició d'auxili dels agermanats d'Oriola van acudir tres mil homes de tota la governació foral de Xàtiva concentrats primer a Alcoi i després a Xixona. Les alarmants notícies del sud havien aconseguit esperonar la solidaritat agermanada, però l'èxit de la Germania de Xàtiva en la mobilització de les milícies de les poblacions de la governació és indiscutible.

La iniciativa de Xàtiva era més meritòria perquè es produïa en circumstàncies adverses, enmig de la desorganització agermanada, en una situació caòtica que havia evidenciat la incapacitat d'explotar la victòria de Gandia. Ara però, la segona ciutat del regne prendrà el relleu de la capital quant al lideratge. El comandament serà exercit per frare Miquel Garcia, ara nomenat capità general. Es tracta d'un franciscà del convent de Xàtiva que prèviament havia estat soldat, un veterà de les campanyes d'Itàlia, que en tornar a la seua ciutat natal havia professat en l'orde de sant Francesc.¹³

En qualsevol cas els judicis realitzats sobre la desfeta d'Oriola i les explicacions causals d'aquesta solen mostrar de manera generalitzada una tendència a *demostrar a posteriori* que peca de reduccionista. Certament, la direcció de la guerra, mitjançant el nomenament d'un capità general que haguera exercit amb solvència i/o eficiència el seu càrrec haguera estat determinant. La batalla d'Oriola va ser una derrota amarga i sagnant, malgrat els primers moments que auguraven un resultat favorable a les armes agermanades: l'aparició inesperada de la pluja va resultar determinant, va ensorrar l'avantatge agermanat gràcies a la combinació de la potència de les armes de foc i formacions compactes de piquers i va consumir la superioritat de la cavalleria nobiliària. Convindria fer una revisió en profunditat de la batalla d'Oriola, sobretot des del punt de vista estrictament militar. La sort de la batalla afavoria els agermanats inicialment, que feren exhibició de la seua potència de foc i una notable disciplina. La qualitat combativa de les milícies de la governació de Xàtiva i les de la governació d'Oriola, moltes d'elles amb experiència de combat recent i amb comandants experimentats i eficients, marcarà també la diferència. Les primeres accions de la cavalleria de l'exèrcit de los Vélez foren anul·lades i severament castigades, mentre els rengles de la infanteria començaven a trontollar. Tanmateix una inesperada pluja va resultar providencial per anul·lar l'avantatge del contingent agermanat i alhora per afavorir l'acció de la cavalleria nobiliària, que al remat acabaria imposant-se.

El paper de frare Miquel Garcia no ha estat destacat en la seua justa mesura, atesa la notable perícia en el desplegament i en la disposició tàctica dels esquadrons

¹³ Les notícies sobre aquest personatge són confuses. Segons remarca P. Pérez García (*Las Germanías de Valencia, en miniatura y al fresco*. València, 2017, p. 289) hauria desaparegut en combat en la batalla d'Oriola. V. Valles indica, tanmateix, que hauria tornat a Xàtiva amb les restes de les milícies, l'identifica amb el capità Garcia que esmenta Vicià i afirma que hauria mort a la batalla de Bellús «*Según algunos testimonios*» que no explicita. [<https://dbe.rah.es/biografias/50514/miquel-garcia>], en línia, consulta 10-VII-2020]. No obstant això, cap de les dues afirmacions són certes. Segons hem pogut verificar documentalment (V. Terol. *Un regne...*, (en premsa), cap. 4) apareix com a exceptuat en tots els perdons i guiatges generals (de gener i juliol de 1524 i de 1528) junt a un germà (curiosament homònim, ARV, *Vària*, caixa 44, nº 4, sens dubte per una errada) una prova inequívoca de que havia sobreviscut i de que llavors se'l considerava fugitiu.

agermanats en el camp de batalla. Tampoc el d'altres líders militars, amb actuacions molt solvents, com ara el capità Ényego a Alzira, probablement un veterà de les guerres d'Itàlia; el capità Gaspar Agulló i el sergent Boluda, veterà de les guerres d'Itàlia també, ambdós de Xàtiva.

El lideratge de Xàtiva es torna a evidenciar de nou a finals de 1521 quan junt a Alzira es van mantindre fermes en la resistència a l'autoritat del virrei. Els setges d'Hurtado de Mendoza des de finals de novembre, primer a Alzira i durant quasi tot el mes de desembre de 1521 a Xàtiva, van resultar infructuosos. Al final es van obrir negociacions per a la capitulació pactada, amb l'arribada a Xàtiva del marquès de Zenete, que fracassaran finalment.¹⁴ Llavors constatem com Xàtiva havia servit de refugi als agermanats que havien fugit de la repressió amb grups nombrosos com a mínim d'Alacant, Alcoi, Ontinyent, Oriola, València i Xixona.

ELS INICIS DE LA REVOLTA AGERMANADA

El procés que explica la constitució de la Germania a Xàtiva i les implicacions que va comportar seran el nucli d'aquesta primera part. El nostre objectiu és identificar i posar en valor els trets particulars que individualitzen i doten de personalitat pròpia els esdeveniments de Xàtiva respecte al que estava passant, quasi simultàniament, a la ciutat de València, bressol de la Germania. Perquè, com ara veurem, no hi ha dubtes que els esdeveniments xativins presenten trets que doten de personalitat pròpia els inicis de la revolta.

El cronista Rafael Martí de Viciano afirma que Xàtiva va ser la segona població del regne en agermanar-se, en estreta connexió amb la capital, i de manera molt semblant a la vila de Morvedre, l'actual Sagunt.¹⁵ L'emulació de València ens permet de constatar que també en això es complia l'expressió de Viciano, de que Xàtiva era «segunda en todo» a la capital del regne. El cronista de la Plana ens descriu amb tot luxe de detalls la gestació de la Germania a la ciutat, encara que no aporta cap precisió cronològica, a diferència d'altres casos, com ara les primeres notícies de l'agermanament de diverses poblacions, que les situa en març i abril de 1520.¹⁶ En aquesta saó, utilitza l'expressió «adezenamiento y secreta Germania», per referir-se als prolegòmens de la Germania a Xàtiva. Ací també, com a València, la revolta s'iniciaria amb l'ordre d'*adesenament*, promulgada pel governador Bou que acabaria derivant, poc de temps després, en la constitució formal de la Germania. Dos processos que convé identificar clarament, tanmateix, perquè l'evolució posterior farà que arriben a confondre's i, fins i tot, a esdevenir sinònims però que no són exactament el mateix.

¹⁴ V. Vallés. *La Germania*. València, 2000, pp. 125-130. També, del mateix autor: «L'enfrontament de Rodrigo Hurtado de Mendoza i Vicent Peris a la Xàtiva de la Germania», en *Papers de la Costera*, 13 (2007), pp. 13-28; P. Pérez García. «Zenete y Peris en Xàtiva: primer capítulo de un duelo a muerte», en *Actes de les XI Jornades d'Art i d'Història de Xàtiva*. Xàtiva, 2020, pp. 119-197.

¹⁵ M. Viciano. *Crónica...*, vol. IV, pp. 128-131. L'epígraf és prou eloqüent: «*Comienço y causas de la Germania en la ciudad de Xativa y disculpa los pueblos de la inobediencia en lo que ha respecto a la universidad*». Ben entés que tempta d'exonerar el conjunt dels veïns (la *universitat*) de les culpes d'una part.

¹⁶ *Ibidem*, vol. IV, p. 52.

Una confusió que el propi vocabulari que faran servir els agermanats (que empraran quasi sempre el terme «*adesenament*» i quasi mai el terme «agermanament») i que acabaran assumint les institucions de la corona a l'hora de desplegar la repressió de la revolta ha ajudat a perpetuar encara en els nostres dies. P. Pérez ha insistit, molt encertadament, en el caràcter *transversal* i no tant en el caràcter *moderat*, com s'ha repetit tantes voltes, que caracteritza aquests primers moments de la Germania.¹⁷ En efecte es pot qualificar el moviment sociopolític agermanat sota aquesta perspectiva, prou més ajustada a la realitat que la dicotomia, potser massa simplista i poc operativa lluny dels escenaris urbans, moderació/radicalització. Però convé puntualitzar també que la *transversalitat* social que impregna aquesta primera etapa és resultat de la reivindicació i/o de la posada en pràctica de l'orde d'*adesenament* dictada per Ferran el Catòlic en 1515. Un moment que en substància coincideix amb allò que R. García Cárcel va encertar a definir com el «moderantisme possibilista» quan es propaga la Germania arreu del regne. Alhora, insistirà també en la «mala consciència d'origen», fent-se ressò de la paradoxa que acompanyarà la coartada legalista que justificarà des del principi el moviment agermanat, que limitarà i llstarà en bona mesura les expectatives de canvi i que acabarà per comprometre i *tensionar* seriosament la seua cohesió interna.¹⁸

Convindrà fer algunes precisions. Primer que cap altra, cal remarcar que el relat del cronista de la Plana és excessivament lineal i tendenciós: carrega les tintes sobre les ocultes intencions dels promotors d'aquesta iniciativa que arriba a qualificar com *secreta* Germania.¹⁹ Sobta el seu silenci, bon coneixedor com era dels arxius xativins, sobre un fet transcendental: l'*adesenament* no era de cap manera una novetat, atès que ja s'havia posat en pràctica en 1515, quan Ferran el Catòlic va promulgar l'ordre, i s'havia activat de nou en 1516, durant el zènit del conflicte amb els Crespi per la jurisdicció de Sumacàrcer. La narració és, intencionadament, esbiaixada i apriorística, amb l'objectiu premeditat de connectar els esdeveniments de Xàtiva i els de València: l'*adesenament* de Xàtiva seria, doncs, el resultat d'una estratègia planificada per tal de propagar la Germania en la segona població del regne per importància demogràfica. Ara bé, els esdeveniments de Xàtiva i la connexió amb la Germania de València no van ser exactament com ens els descriu Viciàna. No obstant això, la connexió entre els processos protagonitzats pel moviment agermanat de la capital i la problemàtica específicament xativina és inqüestionable.

L'objectiu de Viciàna amb l'ús d'aquesta expressió per descriure els inicis de la revolta a Xàtiva era, per una banda, emfasitzar el (pretés) *joc brut* dels *pèrfids* agermanats que haurien procedit sempre amb premeditació i amb esperit sediciós, per a traïr de seguida la confiança, ingènua i virtuosa, de la majoria de persones ben intencionades que havien rebut amb braços oberts la promesa de canvi (entenga's, de reforma) que ofería la Germania. Això, a més, no només valdria per a les classes populars, també i fins i tot es faria extensiu als màxims oficials reials, com ara el

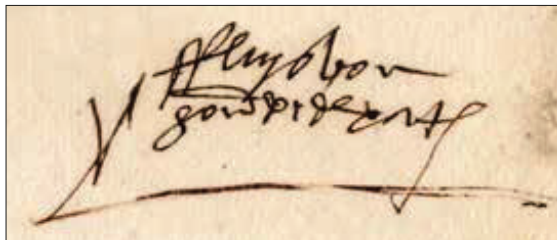
¹⁷ P. Pérez García. *Las Germanias ...*, pp. 55-76.

¹⁸ R. García Cárcel. *Las Germanias de Valencia*. Barcelona, 1982, p. 98-103

¹⁹ Ens hem ocupat per extens d'aquesta qüestió en V. Terol. «Una *secreta* Germania? Els inicis de la revolta agermanada a Xàtiva», en *La Germania a Xàtiva. Actes de les XI Jornades d'Art i Història Xàtiva 2019*. Xàtiva, 2020, pp. 249-313.

mateix governador de Xàtiva, Francesc Lluís Bou, qui hauria pecat de crèdul i amb la seua funesta decisió hauria obert la caixa de Pandora. Queda fora de qualsevol dubte que la tria de les paraules no és casual: carregava les tintes sobre la intrínseca malignitat del moviment agermanat. Un plantejament que era previsible: tota la cronística, pràcticament sense excepció, ofereix un relat dels esdeveniments tendenciosos, pejoratiu i, fins i tot, condemnatori.

Figura 4. Signatura de Francesc Lluís Bou governador de Xàtiva, 1519.
Arxiu Municipal d'Ontinyent

Hi ha consens historiogràfic per considerar que el moviment agermanat s'inicia l'estiu de 1519, a partir de la posada en pràctica de l'ordre reial del Catòlic de 1515 de mobilització general de les milícies de les ciutats i les viles, per tal que es procedira a l'armament general, es compraren armes i s'organitzara la instrucció militar, el que es denominava llavors com *adehenament* (*adesenament*). L'objectiu n'era assegurar la defensa terrestre del regne davant l'amenaça dels atacs dels pirates turcs i barbarescos que assolaven la costa contínuament.²⁰ La promulgació ara d'aquesta ordre suposarà l'armament i mobilització militar dels gremis i confraries a la capital. El sistema que s'havia de seguir serà, paradoxalment, una imposició dels oficials reials davant la inhibició quant al comandament i l'absència de la ciutat de les classes dirigents, el patriciat i la noblesa, les quals prendran consciència immediatament de les greus conseqüències que se'n podien derivar d'aquesta decisió. Ara però es faria per gremis i confraries i no per parròquies, com havia sigut la pauta fins llavors.

La Germania naix després dels primers *alardos* o ressenyes militars dels gremis en setembre de 1519.²¹ La necessitat d'enviar una ambaixada al rei és una de les conseqüències de les multitudinàries assemblees dels majorals dels gremis que van tindre lloc. El context eren les intenses negociacions sobre el sistema que s'hauria de seguir en l'*adesenament*. L'ambaixada de novembre aconseguirà el recolzament reial a les reivindicacions populars.

²⁰ La interpretació del context i de les causes de l'*adesenament* de la ciutat de València en: J.F. Pardo Molero. *La defensa del imperio. Carlos V, Valencia y el Mediterráneo*, Madrid, 2001, pp. 86-92; també P. Pérez García. *Las Germanias de Valencia ...*, pp. 55-76.

²¹ L'esquema explicatiu va ser formulat per R. García Càrcel en dos dels seus primers treballs: «Las Germanias y la crisis de subsistencias de 1521», en *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LI (1975), pp. 281-315 i «Las Germanias y la actitud revolucionaria de los gremios», en *Estudios. Revista de Historia Moderna*, 2 (1975), pp. 97-154. D'altra banda, E. Duran (*Les Germanies als països catalans*, pp. 150-154) afirma que l'avalot de la Seu, relacionat amb la caça de sodomites de l'estiu de 1519, marca una fita i serveix per explicar el sorgiment de la Germania.

Els titubejos i l'actitud vacil·lant de l'emperador són transcendents per entendre la configuració de la revolta, amb el recolzament inicial de la corona a la Germania. Igual de clarificadora és l'entesa i compenetració entre el virrei i la noblesa, garantia de l'èxit de la lluita contra la Germania. No és casualitat que el cronista Viciano comence la narració de la Germania fent esment de les repercussions que va tindre l'ordre d'armament general o *adesenament* de 1515. Les circumstàncies que concorrien l'estiu de 1519 i la manera en què es va dur a terme l'armament general, per gremis i no per parròquies (de caràcter interclassista i sota comandament de nobles i ciutadans) expliquen que els menestrals de València s'hagueren dotat de l'argument de la força per canalitzar les seues reivindicacions amb unes expectatives molt plausibles i/o amb garanties reals d'èxit. Aquesta és la *possibilitat d'articulació*, transcendental fins al punt de transformar la suma d'uns factors conjunturals favorables –que en altres circumstàncies no hagueren passat de provocar una situació d'inestabilitat sociopolítica d'incidència variable– en un moviment revolucionari.

Comptat i debatut, la realitat històrica és prou diferent i ben distinta a la visió dels fets i processos que forneix la cronística (no només, però sobretot, Viciano i Escolano) sobre els inicis del moviment agermanat a Xàtiva. Tot i això, la seua influència historiogràfica, especialment la de Viciano, es revela persistent, atès que, com és ben sabut, aquesta és de llarg la principal font d'informació sobre la revolta, i per tant, també sobre els orígens i els primers passos de la revolta a Xàtiva. És, comptat i debatut, una font insubstituïble, atès que va consultar documentació dels arxius municipal i de la governació de la ciutat de Xàtiva, a hores d'ara desapareguda.²²

Però abans, haurem de prestar atenció a la situació de la ciutat per estar en condicions de poder entendre en quina saó va germinar la llavor agermanada i perquè ho va fer amb tanta facilitat.

Abans de la revolta (1500-1518)

Xàtiva era bressol de bona part de la noblesa valenciana, convé recordar-ho. S'entén així que la ciutat haguera estat un dels principals escenaris de les sagnants lluites de bàndol entre els mateixos cavallers durant els segles medievals. Ara, a principis del Cinc-cents, era l'epicentre d'episodis de violència intranobiliària.

L'animadversió de les *classes populars*, en sentit ampli, respecte als cavallers, al patriciat urbà o a les oligarquies que controlaven les viles no eren cap novetat a la ciutat. Es tractava de les manifestacions d'una problemàtica dilatada, evident ja durant els segles XIV i XV. Els conflictes eren fruit de la tensió originada per la tendència dels cavallers i dels oligarques ennoblits o que volien fer-ho a constituir noves senyories alfonsines en terme de la ciutat i/o a augmentar les atribucions jurisdiccionals de les que ja hi existien. Si el primer cas no representava un perill per a la jurisdicció; el segon sí, raó per la qual va ser combatut sense contemplacions i amb vehemència per la classe política que governava el municipi xativenc.

²² No cita la crònica d'Olzina explícitament, però transcriu alguns dels documents d'aquests arxius: M. Viciano. *Crónica ...*, vol. I, pp. 199-216 i vol. IV, pp. 135-136.

La defensa de la jurisdicció de la ciutat i de la seua preeminència sobre les múltiples senyories del seu terme fornirà un dels principals arguments del programari polític i reivindicatiu de la Germania xativina, però en realitat feia segles que hi era omnipresent, des del mateix moment de l'ocupació i colonització cristianes de mitjan segle XIII.

Els conflictes entre la ciutat i els titulars de senyories del terme eren continus i pràcticament incessants. Es tracta d'una mena de virus contra el qual la ciutat provarà diversos antídots, però el seu comportament era imprevisible i mutava amb tanta rapidesa, canviava d'aspecte i es multiplicava sovint de manera espasmòdica, o es generalitzava d'una manera que molt sovint els oficials municipals xativals es veien impotents, sobrepassats per les circumstàncies. Era un virus provocat per la pròpia societat xativina, alguns dels membres del patriciat de la qual protagonitzaran fenòmens d'ascens social i esdevindran, així, «fundadors de senyories». Era un problema antic que consumia bona part de les energies i dels recursos de la ciutat: la *insostenibilitat* de l'estructura municipal medieval xativina, amb un terme enorme. La gestió d'un territori tan ample i el manteniment de la integritat territorial i jurisdiccional eren sempre molt exigents.

En aquesta conflictivitat quasi perenne seria habitual el compromís i la negociació. Però en alguns casos, com ara el dels Crespi en 1516, s'obrirà camí la solució radical: la guerra com a única forma de mantindre una política de reputació. L'idea de l'*honra* o l'*honor*, tan prototípic de la mentalitat col·lectiva de la noblesa, de la cavalleria feudal, impregnava tota la societat.

La degradació de l'ordre públic a la mort del Catòlic contrastava amb la relativa pau que vivia el país en el moment del seu adveniment al tron, quasi mig segle abans. Encara que aquest increment de la violència era general a tot el regne, es va manifestar amb especial virulència a la governació de Xàtiva. Durant les dues dècades anteriors a la revolta agermanada, la situació de l'ordre públic a la ciutat de Xàtiva fou molt conflictiva.

Figura 5. Un cavaller segons una xilografia de finals del Quatre-cents

La forta presència de la noblesa era un dels trets característics de la ciutat. Hi havia nombrosos llinatges nobiliaris assentats, fins al punt que alguns historiadors l'han definit com la ciutat dels cavallers i dels eclesiàstics.²³ Certament, els uns i els altres protagonitzen bona part de la trajectòria històrica de la ciutat. Tanmateix, el viver de nobles que hi residien tenia implicacions directes sobre l'ordre públic, atesa la proverbial inclinació a la resolució de les controvèrsies per la via expeditiva dels duels o, en els casos més greus, amb l'inici de lluites de bàndols o bandositats que podien arribar a mobilitzar les solidaritats verticals i horitzontals, de la pròpia classe o de caràcter interclassista, que articulaven les relacions socials a la ciutat i que s'estenien, fins i tot, a les viles i comarques properes.

El comportament violent de la noblesa valenciana s'explicava, segons Gaspar Escolano, perquè els cavallers eren «inclinados a venganza de agravios y poco sufridores a injurias».²⁴ En efecte, la conducta violenta formava part de l'ADN de la classe feudal. S'ha de parar esment que als cavallers els assistiria el *dret de disputa*, per resoldre contenciosos o conflictes amb les armes. Es tracta d'una pràctica fonamentada en l'ideari cavalleresc, la ideologia del sistema feudal, acceptada i assumida en l'univers mental de l'època.

Els enfrontaments de les distintes faccions nobiliàries generaven una dinàmica que afavoria les solucions als conflictes en àmbits extrajudicials, la justícia privada, tot seguint pautes de comportament ancestrals, de forta tradició i ben arrelades en el País Valencià. Els Sanç, un dels clans nobiliaris més nombrosos i poderosos de la ciutat, havien protagonitzat virulents bandositats a principis de la centúria. En 1506, 1507, 1513, 1515, 1516 i 1517 es van produir diversos episodis.²⁵

L'ordre d'adesenament de 1515

L'ordre reial dictada per Ferran el Catòlic en 1515 per a l'*adesenament* o *adehenament* tindrà un ressò immediat en la governació de Xàtiva. Consistia en la mobilització militar i en l'organització militar en unitats bàsiques denominades *desenes* (d'ací el nom) que, al seu torn, s'estructuraven en cinquantenes. Aquestes unitats conformaven les tres banderes o companyies, segons els tres barris o parròquies en què al seu torn s'organitzava la ciutat: la Ciutat, el Mercat i les Barreres, entorn a les esglésies de la Seu (la Col·legiata), Sant Pere i Santa Tecla. Cada lloc de cristians dels quatre quaters del terme particular constituïa una bandera i s'estructurava al seu torn: l'Olleria, Montaverner, Benigànim, Castelló de Xàtiva o de la Ribera i l'Ènova. També en el cas de Canals, que era una baronia de la ciutat.

Xàtiva s'*adesenarà* de manera quasi immediata. A finals de 1515 el consell atorgarà poders als jurats i al justícia per tal de proveir-se «de les armes ofensives y defensives que de orde de sa magestad tenien obligació de prevenir», en referència explícita a l'ordre del Catòlic, acompanyada de les provisions addicionals del

²³ V. Pons Alós. «La ciudad de los donceles y de los eclesiásticos», en M. González Baldoví-V. Pons Alós (coord.). *El hogar de los Borja*. València, 2001, pp. 51-72.

²⁴ G. Escolano. *Décadas ...*, llib. VI, col. 862.

²⁵ Els detalls en V. Terol. «Una *secreta Germania?* ...», pp. 249-313.

governador de València sobre el seu compliment.²⁶ Tot seguit, convocaran primer una *junta* on estaran representats els nobles i els ciutadans, i després els oficis i els llauradors dels barris del Mercat i de les Barreres per tal de comunicar-los les ordres reials. Finalment, notificaran al rei l'estat en què es trobava l'arsenal del castell.²⁷

Figura 6. El Portal Fosc i les Barreres. Detalls de la maqueta de Xàtiva en temps dels Borja. Museu de l'Almodí (Xàtiva)

La resposta tan immediata a les ordres reials s'explica per la repercussió dels conflictes jurisdiccionals que la ciutat mantenia amb els Crespi, senyors de Sumacàrcer i de l'Alcúdia, denominada en l'actualitat de Crespins. En 1516 el consell ordenarà la mobilització de les milícies de la ciutat contra Sumacàrcer i el seu senyor, Ausiàs Crespi, per tal d'enderrocar les forques que havien erigit com a evidència de la independència jurisdiccional respecte a la ciutat. S'hi acorda que «anàs lo justícia major ab los jurats al loch de Sumacàrcer, acompanyats de desenes y cinquantes y tota la més gent que-s puixa».²⁸ L'esment a «desenes i cinquantes» evidencia clarament que a més de proveir sobre l'armament s'havia procedit a l'*adesenament* (l'enquadrament i instrucció) dels oficis i dels llauradors de la ciutat; els cavallers i ciutadans van ser mobilitzats a banda.

²⁶ V. Terol. *Índex general de consells i actes de l'Arxiu Municipal de Xàtiva (1550-1550)*. València, 2006, p. 96. L'anotació de la lletra reial en p. 97.

²⁷ *Ibidem*, p. 96.

²⁸ *Ibidem*, pp. 99-100.